

МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДІАЛОГИ: ГЛОБАЛЬНІ І РЕГІОНАЛЬНІ РІВНІ

Микола Михальченко

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО ПІЗНАННЯ

У статті розкриваються основні характеристики цивілізаційного підходу як інструменту соціального пізнання. Аналізується цивілізаційне самовизначення України, зокрема, взаємовідносини з ЄС і Росією. Характеризуються основні моменти глобального, регіонального і внутрішньоцивілізаційного співробітництва, конфлікту, тобто широкої цивілізаційної взаємодії.

***Ключові слова:** цивілізація, цивілізаційний аналіз, політика, економіка, держава, ЄС, Україна, Росія.*

***Mihalchenko M. Civilization analysis as a method of the political cognition.** This article is considering of the some characteristic at the civilization approach as a tool of the social cognition. The author tries to analyze relationship of Ukraine with European Union and Russia. The main characterized of the moments of the global, regional and internal civilization cooperation are considered/*

***Key words:** Civilization, Civilization analysis, politics, economics, state, EU, Ukraine, Russia.*

Політичне пізнання користується багатьма методами соціального пізнання: конкретно-історичний, системний, синергетичний, формаційний, конкретно-соціологічний і т.д. Серед них чільне місце посідає і цивілізаційний підхід, він не витіснив формаційного, а має своє «законне» місце. Мета цієї статті – визначити роль і межі дії цього підходу.

Михальченко Микола Іванович – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

У сучасному соціальному пізнанні, коли теорією і практикою доведена обмеженість теорії суспільно-економічних формацій і, взагалі, формаційного аналізу, було б безперспективно шукати інший, «універсальний» підхід. Кожен пізнавальний підхід, який довів свою цінність, є рівним серед інших. На перший план його «виштовхує» загострення реальної проблематики співіснування, конкуренції, співробітництва різних цивілізацій на тлі їх розвитку, процесів глобалізації. Якась очагова цивілізація може набути глобального значення через концентрацію офшорних компаній, банків, технологій.

Свого часу І. Кант, розглядаючи цивілізаційний розвиток, писав, що цивілізація – це усвідомлення руху до свободи. І в пізнавальному значенні – це так. Тому що розвиток цивілізації (світової) розкриває обрії пізнання, забезпечує розвиток науки, техніки, сільського господарства. Але розвиток пізнання, способу мислення у кожній регіональній цивілізації має і спільне, і специфічне, що визначається простором цивілізації, політичним і економічним ладом, способом суспільного і родинного життя. Одні цивілізації зосереджуються на війнах, інші – на економічному розвитку, треті – на одному типі виробництва, наприклад, на рибальстві, розведенні великої рогатої худоби, вівчарстві. Вони будують відповідні специфічні політичні та освітні системи.

Нині спостерігаємо цивілізаційне визначення і самовизначення України, і суспільна наука повинна сприяти розвитку цього процесу у правильному напрямі.

Цивілізаційне визначення України відрізняється від цивілізаційного самовизначення. Перше – результат більшого тиску зовнішніх політичних і економічних факторів. Після підписання Біловезьких угод першим своїм завданням Б. Єльцин бачив захоплення влади у Росії і відсторонення компартійної номенклатури на чолі з М. Горбачовим. А потім він бачив для Росії курс на повернення в імперію республік, які «розбіглися». І першою мішенню він і його наступник В. Путін обрали Україну, без якої відновлення імперії було неможливе. Тому політичне і економічне «прив'язування» її до Росії стало основною метою. Усі пам'ятають слова Б. Єльцина: «Прокинувшись ранком, я думаю, що я зробив для України». Ці слова звучать з підтекстом: що Росія зробила для

«прив'язування» України? Інколи Росія йшла на деякі поступки для нашої держави. Але ще за Б. Єльцина почалася енергетична блокада України, коли прикручували «газовий вентиль», коли російські олігархи приватизовували економіку України. Це була стратегія, щоб Україна змінила цивілізаційне визначення і самовизначення, яке вона оголосила у 1991–1992 роках.

В. Путін продовжив другий етап економічного і політичного тиску на Україну, довівши до відкритої військової агресії, щоб зберегти «янучківську» євразійську цивілізаційну орієнтацію України, змусивши свого агента В. Януковича зірвати союз України з ЄС. Грузія, Азербайджан, Казахстан були визначені як наступні цілі вже «імперської Росії». При цьому Б. Єльцин і В. Путін спиралися на імперські ідеологеми «русского мира», «радянського інтернаціоналізму» (замаскована стратегія русифікації) та інші ідеологеми «радянщини». Недарма друге покоління політичних українців ще частково перебуває під впливом цих ідеологем. І тільки для постмайданного політичного покоління, яке активно формується після другого Майдану і початку війни Росії з Україною, цивілізаційне визначення України перестало бути справою влади і переросло в цивілізаційне самовизначення українця. Нині зародилася стійка більшість українців і представників влади, орієнтованих на євроінтеграцію. Якби ще частина олігархічної економічної і політичної еліти не заважала курсу євроатлантичної інтеграції, збіднюючи народ і потураючи корупції!

Росія почала розробляти план з анексії Криму і захоплення південно-східних областей України ще після першого Майдану, коли її лідери зрозуміли, що Президент В. Ющенко і частина політичної еліти України відходять від політики визначеності і коливання між Сходом і Заходом. Але у неї виявився шанс на повернення України до курсу на євразійську інтеграцію після перемоги Партії регіонів на парламентських виборах (союз фракцій Партії регіонів і комуністів у Верховній Раді) і перемоги В. Януковича на президентських виборах (основною причиною перемоги став конфлікт В. Ющенка і Ю. Тимошенка у стані проєвропейських сил). Плани на військову агресію, якщо вірити російським джерелам, почали практично розроблятися у 2008 році. Керівництво Збройними силами України і СБУ повністю було

віддано В. Януковичем росіянам (навіть особисту охорону його очолював громадянин Росії), а військові з'єднання у Криму поповнювалися майже виключно вихідцями з Криму, які були налаштовані проросійськи. Обидва фактори «спрацювали» у 2014 році, коли Росія розпочала агресію.

Майдан-2 не тільки стимулював агресію Росії, він: 1) показав безпорадність і неефективність постмайданної влади в Україні; 2) війна з Росією підтвердила, що необхідно рвати зв'язки з Росією, адже тільки співпраця з євроатлантичним співтовариством гарантує суверенітет України; 3) міф про «братерство Росії і України» розвалився. Агресивна, імперська Росія показала своє.

Усе це прискорило європейське цивілізаційне самовизначення України, що відразу ж зафіксували соціологічні дослідження, які підтвердили орієнтацію громадян України як на ЄС, так і НАТО. Наведемо результати опитування, проведеного у червні 2017 року з питань, як би українці проголосували на референдумі, якщо б він був призначений (Див. табл. 1,2).

У разі участі в референдумі про приєднання до Євросоюзу і НАТО за членство України в ЄС проголосували б 66,4% респондентів, у НАТО – 55,9%.

Таблиця 1

Розподіл відповідей за віковими групами / у %

ЄС	Україна в цілому	18–24	25–35	36–45	46–55	56+
Проголосував би ЗА	66,4	79,1	73,1	70,0	64,4	56,5
Проголосував би ПРОТИ	33,6	20,9	26,9	30,0	35,6	43,5

Таблиця 2

Розподіл відповідей за віковими групами / у %

НАТО	Україна в цілому	18–24	25–35	36–45	46–55	56+
Проголосував би ЗА	55,9	64,7	60,5	58,0	54,8	49,5
Проголосував би ПРОТИ	44,1	35,3	39,5	42,0	45,2	50,5

На це вказують дані соціопитування, проведеного провідними соціологічними центрами країни (КМІС, Рейтинг, СОЦІС, а також Центром імені Разумкова), результати яких опублікувала газета «Дзеркало тижня» за 17 червня 2017 року.

Проти приєднання до ЄС висловилися б 33,6% українців, проти НАТО – 44,1%.

Видання зазначає, що в таблицях подані відповіді респондентів, які задекларували, що готові взяти участь у референдумі про приєднання до ЄС і НАТО. Опитування проводилося тоді, коли ще не було впевненості в тому, що Україна отримає безвізовий режим з Євросоюзом, а парламент Нідерландів – ратифікує Угоду про асоціацію Україна – ЄС.

Прихильників членства в Євросоюзі виявилось більше в усіх регіонах, за винятком Харківської та Одеської областей і Донбасу.

«Слід також відзначити, що, за винятком Донбасу та Одеської області, кількість прихильників НАТО не падає нижче третини мешканців, що дає надійну основу для роботи з рештою громадян», – ідеться у статті.

Відбувається національна переідентифікація на тлі нового цивілізаційного самовизначення. Згідно з даними соціопитування, проведеного провідними соціологічними центрами країни (КМІС, Рейтинг, СОЦІС, а також Центром імені Разумкова), кількість громадян України, які вважають себе українцями за національністю, на сьогодні становить 90,6% населення.

Результати соціопитування наводить у своїй статті для ДТ.УА народний депутат Ігор Гринів та польський політик Мирослав Чех (Див. табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей за віковими групами / у %

До якої національності ви себе відносите	Україна в цілому	18–24	25–35	36–45	46–55	56+
Українець (-ка)	90,6	94,4	93,2	91,5	90,0	87,5
Росіянин (-ка)	6,3	2,8	4,2	5,1	6,8	9,1
Інша	2,7	2,5	2,3	2,8	2,7	3,1
Відмовилися відповідати	0,4	0,3	0,3	0,5	0,4	0,3

Згідно з даними дослідження, росіянами за національністю вважають себе лише 6,3% громадян України, представниками інших національностей – 2,7%. Фактично, політична українська нація стає гомогенною з етнічного боку.

При цьому, найчастіше українську національну ідентичність декларують молоді люди у віці від 18 до 24 років. Тобто, молоде покоління не бажає русифікуватися.

Автори констатують, що кількість людей, які задекларували українську національну ідентичність, радикально збільшилася.

«Для порівняння варто навести дані про національний склад населення України згідно з переписами населення 1989 і 2001 рр.: українці – 72,7% і 77,8%, відповідно, росіяни – 22,1 і 17,3%, відповідно, інші – 5,2% і 4,9%», – йдеться у статті.

Разом з тим, 50,5% населення України використовують українську мову як основну мову повсякденного спілкування (Див. табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей за віковими групами / у %

Якою мовою ви переважно розмовляєте вдома?	Україна в цілому	18–24	25–35	36–45	46–55	56+
Українською	50,5	47,6	49,1	49,1	50,6	52,9
Російською	24,0	25,1	25,4	24,5	24,6	22,2
І українською, і російською	24,0	25,1	23,9	24,5	23,4	23,6
Іншою	1,3	1,7	1,4	1,5	1,3	1,0
Відмовилися відповідати	0,2	0,5	0,2	0,3	0,1	0,2

Згідно з результатами опитування найбільша кількість українців, які розмовляють переважно українською мовою, проживає на Заході (97,2%) і Південному Заході (91,6%) України.

При цьому, російську мову як основну мову повсякденного спілкування використовують 24% опитаних. Стільки само респондентів (24%) відповіли, що говорять як українською, так і російською мовами.

Результати опитування свідчать, що попри значне поширення декларування про українську національну ідентичність не відбулося аналогічних змін у мовній практиці. Люди, з цього погляду, консервативні й не схильні до зміни узвичаєної практики. Зате симптоматична ситуація у Києві, де людей, які почали розмовляти вдома виключно українською мовою, стало більше, ніж тих, хто користується виключно російською мовою, стверджує дослідження.

Соціологічне опитування було проведено чотирма найбільшими соціологічними центрами України в червні 2017 року. У ньому взяли участь 14 тисяч респондентів, по 500 в кожній області, а в Києві, Харківській та Одеській областях – по 1 тисячі. Області, крім названих, були об'єднані у великі регіони, аби знизити похибку опитування. Результати дослідження дозволили створити карту суспільних настроїв української спільноти з таких питань, як національна ідентичність, мовна проблема, конфесійна належність, ставлення до ЄС і НАТО і т. п. [1;2].

Одночасно, громадська думка в Україні орієнтована на збереження Донбасу в складі України і бажання «втягнути» його в нове цивілізаційне самовизначення. Отже, більшість українців вважає, що Донбас повинен залишатися в складі України. Про це свідчать результати опитування, проведеного в травні 2017 року аналітичним центром США International Republic Institute (IRI). Дослідження проводилося і на підконтрольній Україні частині Донбасу. Вибірка респондентів коректна.

Так, згідно з результатами соціологічного опитування 80% українців в усій країні і 73% на Донбасі впевнені, що підконтрольна російсько-сепаратистським найманцям частина Донбасу повинна залишитися в складі України. При цьому 60% опитаних вважають, що влада докладає недостатньо зусиль для повернення окупованих районів. 72% назвали покращення економічної ситуації і створення робочих місць – кращими заходами зі збереження Донбасу у складі України, а корупцію – як фактор збереження конфлікту в Донбасі.

Згідно з опитуванням 76% українців не схвалюють діяльність чинного Президента [3].

Важливо розуміти, у яких умовах відбувається сучасний цивілізаційний розвиток. Третя світова війна (1946–1987),

«холодно-гаряча», була виграна Заходом завдяки перевагам матеріальних цивілізаційних цінностей (життєвий комфорт) над усередненою бідністю народу СРСР. Четверта міжцивілізаційна світова війна між ісламом і християнством відбувається з деякими перевагами ісламу: спрощена ісламська ідеологія, яка допомагає вербувати десятки тисяч фанатиків-терористів (у тому числі самогубців-жертвників), трильйони арабських нафтодоларів, системи підготовки терористів і т.д. Їм розвинені країни протиставляють християнські моральні цінності, науково-технічний прогрес (частково використовується і терористами), запровадження західного способу життя серед арабських владних і економічних еліт. Але це «тривала» стратегія, яка інколи поступається арабській терористичній тактиці (наприклад, напад на США 11 вересня 2001 р., терористичні акції сьогодні тощо).

Є ще один фактор гальмування терору – коли два азійські «тигри» (Китай та Індія) підтримають антитерористські дії, а може, і вступлять до антитерористської коаліції.

У цивілізаційному аналізі важливо враховувати расово-етнічний фактор. У цьому відношенні можна дослідити США, досить специфічну глобальну цивілізацію. На цей час на американців старшого покоління, що належить до білої раси, припадає найбільша частка економічної і політичної влади у США. Однак молоде покоління американців, у тому числі еліт, менш однорідні у расовому і етнічному відношенні. Зміни у складі народонаселення настільки масштабні і швидкі, що вже у найближчі десятиріччя США трансформуються значно глибше за інших країн, що може призвести до змін в економіці і політиці. Майже половина «міленіалів» (покоління, яке народилося з 1980 – 2005 років) належить до різних расових і етнічних груп (меншостей). Це багатоманіття і є центральним фактором демографічних змін. Такі самі процеси спостерігаються в Росії, де слов'янське населення у найближчі двадцять років опиниться у меншості.

Цивілізаційний підхід не можна сплутувати з расовим: про рівень розвитку рас, про розвинені і не розвинені раси, цивілізованих людей і «дикунів» і т.д. У будь-якій цивілізації є талановиті і менш здібні. Рівень інтелекту, спортивних здібностей закладаються природою, а можливості їх розвитку забезпечуються

конкретно-історичними умовами – це рівень розвитку держави і суспільства, матеріальні і культурні умови існування родини, рівень розвитку суспільних відносин і т.п.

Одні цивілізації розвинені в науково-технічному плані, інші – щодо взаємодії людини і природи, треті – у військовому відношенні і т.д. Наприклад, США найбільш розвинені у науково-технічному і військовому відношенні, але поступаються Норвегії і Швейцарії за рівнем життя (чи треба Норвегії і Швейцарії будувати авіаносці, ракети, літаки?). Росія має розвинену оборонну промисловість, але знаходиться за рівнем життя десь у середині серед країн світу. Якщо розглядати інтелектуальну могутність цивілізацій за кількістю Нобелівських лауреатів, то США лідирують з великим відривом, але скільки серед цих лауреатів корінних американців? Мало, інші – євреї, британці, французи, росіяни та інші за етнічним походженням. Тоді, найінтелектуальніша нація – євреї, хоча ізраїльтян серед них небагато. Це говорить лише про те, що у єврейських родинах, де б вони не жили, дуже ретельно ставляться до дітей, до їх виховання, освіти, тощо.

Одним з критеріїв зрілості цивілізації є рівень вирішення гендерного питання: соціальна і юридична рівність жінок і чоловіків, законодавче і реальне забезпечення мобільності жінок у владі, бізнесі, сім'ї і т.д. Так, наприклад, в Україні ці проблеми далекі від розв'язання, тому, оцінюючи окремі цивілізації, треба застосовувати системний, комплексний підхід.

Марксизм, запропонувавши системний альтернативний тип цивілізації, спочатку виграв у теоретичному плані, тому що ідеальна модель комунізму була більш гуманна, ніж діюча капіталістична з усіма вадами хижацького вільного ринку, індивідуального накопичення багатства, політичного устрою, що охороняє цю економічну систему. Мораль капіталістичної суспільної системи егоїстична, захищає багатих і їхню власність.

Принципи рівності (навіть на низькому рівні заможності), законності «пролетарської революції», невідворотності перемоги комунізму як принципово нової цивілізації, побудованої на ідеалах гуманізму, виявилися привабливими для бідних, малоосвічених мас та ідеалістично мислячої інтелігенції. Тим більше,

що широким масам не був відомий досвід існування «Єзуїтської держави».*

Близькими до комунізму (або утопічного комунізму) були ідеалізатори кооперативів.

Серед перших організаторів кооперативів, як зазначає відомий український дослідник кооперативного руху М. Аліман, був американський просвітитель, державний діяч, учений, один з авторів Декларації незалежності США Бенджамін Франклін. Зародження кооперації, в цілому, стало результатом закономірних процесів. Кооперативи можуть виконувати позитивну функцію, якщо їх не ідеалізувати.

Родоначальником кооперативної філософії вважається англійський соціаліст-утопіст Р. Оуен (він першим використав термін «кооперація» в його сучасному розумінні). Організовані ним перші споживчі товариства були не самоціллю, а засобом для вирішення головного завдання – створення комун. В основу своєї філософії кооперації він ставив освіту і виховання людей. Але чим більше спілки споживачів пристосовувалися до умов капіталістичного господарства, тим менше вони стали відповідати змісту оуенівських ідей. Відвідуючи місто Карлейл у 1836 р., він писав з цього приводу: «На своє здивування, я знайшов у різних частинах міста 6 чи 7 кооперативних товариств. Товариства ці добре працюють, тобто одержують вагомий прибуток від взаємного продажу вродзіб. Але давно настав час покінчити з дуже поширеним поглядом, начебто такі товариства і є тією соціальною системою, до якої ми прагнемо, або що ці товариства мають щось спільне з новим моральним світом» [4, с.146]. Доречно підкреслити, що практичні аспекти кооперації розвивали Рочдейльські піонери,

* У 1609 році король Філіп III звернувся до ордену єзуїтів з проханням християнізації індіанців гуарані. Єзуїти організували для індіанців так звані редуції (інколи їх усі звали «Єзуїтська держава»). Ці християнські колонії існували на принципах єзуїтських монастирів, що подобалося гуарані. Але капіталізм не влаштував «монастирський комунізм». У 1767 р. іспанський король Карл III на прохання землевласників-феодалів і капіталістів заборонив єзуїтам провадити свою діяльність у Південній Америці і «Єзуїтська автономна держава» була ліквідована (Див.: Вікіпедія).

прихильники Фабіанського вчення, Гамбурзький напрям – представники Німецької школи. Були і інші спроби створювати ідеалізовані кооперативи-комуни, у тому числі у Росії після 1917 року.

Особливістю теорії і практики кооперації є її біполярність – феномен, який покликаний відіграти важливу роль у соціально-економічному та біотичному розвитку кооперативів і особистості. Біполярність кооперації передбачає поєднання у цьому явищі таких рис, які пов'язані між собою діалектично, знаходяться в стані єдності та боротьби протилежностей, взаємно доповнюють одне одного. Усунення біполярності означає ліквідацію якоїсь риси із взаємопов'язаної пари, що не лише викривляє сутність явища кооперації, але й позбавляє її першопорядкової основи. За словами М. Туган-Барановського, будь-який кооператив має два начала: «тіло» і «душу». Їх природа діаметрально різнопланова: «...якщо тіло кооперативу створено товарно-грошовою економікою, то душа кооперативу нав'язана соціальним ідеалом» [4, с. 67]. Діалектика взаємовідносин у межах кооперації не проста. З одного боку, кооператив закликає до особистої зацікавленості кожного. Але «люди, поведінка яких визначається тільки мотивами особистого егоїзму, непридатні для кооперації» [4, с. 92]. З іншого боку, в процесі розвитку кооперації виникає так багато проблем і труднощів, що подолати їх може тільки інтерес до спільної справи, громадське піднесення, ентузіазм. «Охорона своїх інтересів повинна поєднатися у кооперативів з готовністю жертвувати ними в ім'я спільних інтересів. Не чистий егоїзм і не чистий альтруїзм, а солідарність інтересів – ось духовна основа кооперації... Кооперація поєднує егоїзм з альтруїзмом у свідомості солідарності спільного й одиничного інтересів. У кооперативі інтереси всіх примирені й усі однаково зацікавлені в тому, щоб спільна справа мала успіх, успіх цієї спільної справи обіцяє і численні вигоди окремим учасникам. Але щоб одержати ці вигоди, потрібно вміти й відмовлятися від них, якщо цього вимагають спільні інтереси» [4, с. 93]. В умовах капіталізму зробити «ідеальний кооператив» неможливо, перемагає егоїзм особистості.

Ми навели два приклади – існування «Єзуїтської держави» і «ідеалізованих кооперативів», щоб показати, що теорія і практика

існування або спроб створення паростків «принципово нової цивілізації» настільки розходяться, що часто практика нищить теорію.

Так відбулося і з теоретичним марксизмом-ленінізмом і практикою побудови «розвиненого соціалізму» і комунізму (типу камбоджійського). По-перше, принцип закономірності і невідворотності перемоги комунізму виявився хибним. І сучасна практика повернення «соціалістичних країн» до капіталізму це засвідчує. По-друге, практика створення «принципово нової цивілізації» вбила теорію і була побудована тоталітарна, агресивна держава, а потім – «співдружність», у якій економіка була напівфеодальна (казарменний соціалізм), особливо у сільському господарстві, яка програла змагання з капіталістичною. Комуністичної моралі створити теж не вдалося. В теорії недостатньо обґрунтований експеримент обернувся жахливою практикою терору, відсутності свободи і поставив на межу термоядерної війни.

Тому, аналізуючи глобальний конфлікт демократичних і тоталітарних цивілізацій, варто кожен з них оцінювати конкретно-історично. Один тип конфлікту між світом капіталізму і «світом соціалізму», інший – між «плутократичним» капіталізмом і тоталітарною системою фашизму і гітлеризму, третій міжцивілізаційний конфлікт між християнським Заходом (переважно тому, що там є представники інших регіональних конфесій) і арабським світом (теж переважно тому, що не усі арабські країни втягнуті у цей цивілізаційний конфлікт), де арабський терор став найбільш гострою зброєю. Цей глобальний конфлікт мав свої яскраві вияви у Росії, Югославії, Лівані, Ізраїлі та деяких країнах-цивілізаціях.

Цивілізаційний конфлікт між застарілими традиціями, які гальмують прогрес суспільства, може бути як у середині однієї цивілізації, так і між цивілізаціями, коли так звані «традиційні» суспільства не розвиваються. Це можна порівняти зі ситуацією, коли суспільство не зорієнтоване на виробництво нових зразків техніки (автомобілі, айфони і т.д.), але члени цього суспільства вміють їздити на автомобілях, натискати на кнопки айфона. У цьому суспільстві можуть розроблятися зразки зброї або копіюватись іноземні. Наприклад, Росія не могла розробити самостійно жодного зразка автомобіля, а тільки копіювала, також

копіювала ядерну зброю, ракети, автомати («Калашніков»)*, дещо покращуючи їх. Але не може розробляти вищі технології, здійснювати наукові прориви. Тоді розвідувальні органи забезпечують хоча б невеликий розрив у технологічному розвитку.

Аналізуючи глобальні і регіональні цивілізації, науковці повинні враховувати, що вони можуть бути цивілізаційно розколотими, неоднорідними. Наприклад, арабська цивілізація хоча і спільна в ненависті до християн, але відмінна щодо війни з християнським світом, у трактуванні ідей ісламізму, викладених у Корані. Ми розглядаємо ЄС і НАТО як єдині політико-економічні і оборонні організми. Але у них є внутрішні суперечності, різні ціннісні підходи.

Могутня глобальна цивілізація – США не явно, але етнічно розколота. Білі, афроамериканці, азіати, латинос – між ними спостерігається свідоме і підсвідоме протистояння, ми вже не говоримо про внутрішні конфлікти у середині етносів (у середині азіатів – китайська, в'єтнамська, тайська, японська і т.д. – громади).

ЄС – найважливіший елемент європейської цивілізації. Але в середині співдружності присутні три процеси: інтеграція, дезинтеграція, хаос. ФРН і Франція – двигуни інтеграції. Велика Британія, дивлячись на економічне домінування в ЄС ФРН, боїться перетворення економічного домінування в політичне і вирішила шляхом Brexit вийти з ЄС. Греція, Італія, Іспанія, Португалія перебувають у стані пошуку свого місця в такій ЄС, тобто переглядають свої позиції (стан напівхаосу).

Для ЄС не зрозуміло, яку позицію зайняти стосовно націоналізму Каталонії, Шотландії, щодо азійсько-європейської Туреччини. Спокусливо розглядати Україну як альтернативу Британському Brexit^y, але Україна бідна, неспокійна, веде війну з сепаратизмом і Росією. Чи знайде ЄС нові підходи до поєднання процесів інтеграції та дезинтеграції? Як ставитися до цивілізаційного вибору Росії, яка формує євроазійську цивілізацію і загрожує європейській безпеці?

* Автомат «Калашніков» – модернізований німецький, при тому що модернізацію його здійснювали німецькі військовополонені і цивільні інженери.

Отже, з викладеного вище можна дійти декількох висновків.

1. Цивілізаційний підхід не замінює формаційний, а уточнює його, виходить на перший план, тому що формаційний підхід охоплює тільки Європу. На інших материках він виявився не ефективним. Звідси спроби відшукати «азійську» суспільно-економічну формацію (Маркс і дискусії 70-х років ХХ століття в СРСР).

Цивілізаційний аналіз виявився більш універсальним. Він стверджує тезу, що цивілізації різні, їх багато (залежно від критерію систематизації), треба шукати специфіку кожної, усі цивілізації унікальні.

2. Відносини України з Росією цілком лягають на модель міжцивілізаційного конфлікту. Конфлікт здійснюється у сферах – матеріальній, духовно-культурній, релігійній, політичній (у тому числі у військовій, як продовження політики протистояння). Росія внаслідок цього конфлікту стає ізгоєм для переважної частини світу. Але Україна теж багато втрачає і в економіці, і в політиці, і в народонаселенні.

3. Щодо дискусій в Україні, чи можливе повернення до колишніх «братніх відносин» з Росією? Неможливо, оскільки між Україною і Росією не якісь тимчасові розходження, а утворилася цивілізаційна прірва, яку не подолати одним стрибком. Навіть зміна політичних режимів в Україні і Росії може створити лише передумови для налагодження нормальних цивілізованих відносин. Для України «Рубікон пройдений, мости спалені».

4. Міф про «постійний нейтралітет України» – це «троянський кінь» у ворогів незалежності, які готові продати Україну агресивній Росії. Шлях Україна визначила – ЄС і євроатлантична інтеграція.

1. Більшість українців підтримують вступ до ЄС і НАТО – опитування // Українська правда. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/06/17/7147228/> (дата звернення 18.03.2017).

2. Більше 90% громадян назвали себе українцями за національністю // Українська правда. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/06/17/7147226/> (дата звернення 18.03.2017).

3. Більшість українців вважає, що Донбас має залишитися у складі України // Українська правда. URL: <http://www.unian.ua/society/1972489-bilshist-ukrajintsiv-bachat-donbas-u-skladi-ukrajini-doslidjennya.html> (дата звернення 13.03.2017).

4. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. Москва: Экономика, 1989. С. 146.